
Довіра як соціальний феномен

Тетяна Куриленко

Кафедра педагогіки та психології / Факультет педагогіки, Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, м. Миколаїв, Україна.

ORCID 0000-0001-8082-2810

Для цитування цієї статті:

Куриленко Тетяна. Довіра як соціальний феномен. International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy. Vol. 3, No. 1, 2024, pp. 20-26. doi: 10.46299/j.isjpp.20240301.03.

Надійшла до редакції: 14 січня 2024 р.; **Схвалено:** 31 січня 2024 р.;

Опубліковано: 01 лютого 2024 р.

Анотація: У статті розглянуто особливості осмислення феномену довіри в різних галузях сучасного соціального та гуманітарного знання. Феномен довіри як складне соціокультурне явище поєднує у собі моральні, економічні, соціологічні, культурні, політичні, юридичні аспекти. Співставлення основних ракурсів та аспектів довіри, виявлення діалектичного зв'язку довіри та недовіри сприятиме формуванню більш повного та адекватного дійсності знання про цей соціокультурний феномен. Зазначено, що проблема довіри актуальна з огляду дослідження специфіки сучасного суспільства, тенденцій його розвитку та соціокультурної ситуації.

Ключові слова: довіра, недовіра, мораль, суспільство, культура, цінності.

1. Вступ

В сучасному суспільстві, наповненому ризиками, з високим рівнем невизначеності, зростає значимість довіри. Разом з цим зростає потреба в довірі як механізмі соціального контролю та засобу мінімізації соціальних ризиків. Довіра у суспільстві стає одним із найважливіших ресурсів розвитку та механізмів комунікації, а взаємозалежність сучасного світового співтовариства виводить проблему довіри за межі державних та етнічних утворень. Важливо зазначити, що довіра є основою ефективного функціонування всіх без винятку відносин, що формуються у просторі соціальної взаємодії, що і зумовлює інтерес вчених різних галузей знання до феномену довіри. Разом з цим слід відмітити необхідність міждисциплінарного підходу до аналізу довіри з метою впорядкування та співвіднесення в єдиному теоретичному плані основних ракурсів та аспектів довіри, оскільки це сприятиме формуванню більш повного та адекватного дійсності знання про цей соціальний феномен.

2. Об'єкт та предмет дослідження

Об'єктом дослідження є суспільство (як система соціальних зв'язків, відносин і соціальних процесів), предметом дослідження є феномен довіри.

3. Мета дослідження

Проаналізувати та розкрити різні аспекти осмислення феномену довіри в різних галузях сучасного соціогуманітарного знання.

4. Аналіз літератури

У вітчизняній та зарубіжній літературі феномену довіра в різноманітних його проявах присвячено достатньо досліджень. Цю проблему вивчають представники найрізноманітніших наук - психологи, філософи, політологи, соціологи, юристи, економісти. Проблема довіри знаходиться на перетині цілого ряду галузей знань - соціології, психології, культурології, економіки, політології, права.

Проблема довіри стає предметом філософської рефлексії, наукового аналізу в різних галузях сучасного соціогуманітарного знання. Соціальний зміст довіри та її роль в суспільстві досліджують Ф. Фукуяма, А. Селігмен, П. Штомпка, Н. Луман, Е. Гідденс, Б. Барбер, Т. Ямагіші, Р. Шо. та інші. Психологічні аспекти довіри відображені в працях Е. Еріксона, К. Роджерса, Б. Рутковського, Т. Скрипкиної. Етичний вимір знаходимо в концепціях С. Франка, Е. Фромма, Ю. Хабермаса. В економіці у розробку теорії довіри зробили свій внесок К. Ерроу, Я. Корнаї, Дж. Равен, Б. Барбер, Р. Шіллер.

Напрацьовані в різних гуманітарних та наукових дослідженнях знання про феномен довіри, дають можливість побачити все різноманіття цього складного соціокультурного явища, що поєднує у собі моральні, економічні, соціологічні, культурні, політичні, юридичні аспекти, цінність яких для сучасного соціуму незаперечна. В наукових розвідках з поміж кілька десятків дефініцій не склалося єдиного розуміння і визначення що є довіра і на яке визначення слід орієнтуватися. Такий плюралізм думок ускладнює дослідження специфіки соціокультурної ситуації, сучасного суспільства та тенденцій його розвитку.

Зазначимо, що в умовах стрімких змін, спричинених інформаційною революцією, формуються соціокультурні розриви та розлами, які, наче тріщини у високій будівлі, загрожують руйнацією цієї будівлі. Довіра в цій ситуації виконує роль скріплювального засобу, що цементує тріщини та розлами у соціальній та культурній взаємодії та створює простір конструктивного діалогу між різними індивідами, соціальними групами, спільнотами. Концепт довіри в сучасних теоретичних дослідженнях виявляється важливим для розуміння специфіки сучасного суспільства та тенденцій його розвитку.

5. Методи дослідження

В дослідженні використано загальнонаукові методи, до яких відносять аналіз науково-теоретичної літератури, порівняльний аналіз, синтез, загально-системний підхід, який у соціальному пізнанні має свою специфіку на відміну від системних підходів в природничих, технічних, економічних науках. В цілому, в сучасних наукових дослідженнях необхідно зважати на існування різних версій системного підходу.

6. Результати дослідження

У сфері філософського знання осмислення феномену довіри проводиться у руслі етичних досліджень та моральних відносин, у яких довіра визначається як регулятор цих відносин та базова умова функціонування суспільства. Важливим аспектом філософської рефлексії проблеми довіри виступає тісний зв'язок з категорією віри, оскільки віра вже іманентно закладена як онтологічне начало феномену довіри. Між тим, чіткого поділу між вірою і довірою в працях філософів, не завжди спостерігається, що зумовлено досить широким трактуванням віри, що пов'язується з різними аспектами життя людини. На думку С.Л. Франка, у своєму житті ми керуємося переконаннями та думками, справжню істинність яких не в змозі довести, причому це стосується також відносин з іншими людьми, спілкування з ними [2]. Між вірою та довірою, дійсно, багато спільного. Віра за своєю природою - явище ірраціональне, але ірраціональний початок у ній не суперечить раціональному змісту. Про єдність віри та довіри писав Е. Фромм, він вказував на зв'язок віри з почуттям безпеки та

надійності самого людського існування [3]. Але так само і довіра є основою безпеки та надійності суспільного буття, яке неможливе без віри в себе та інших людей і без довіри до людей.

Саме в такому широкому контексті віра є основою довіри, яку, на відміну від віри, можна емпірично виміряти. Як зазначають дослідники, єдиного показника виміру довіри в суспільстві ще не розроблено і популярністю користується метод виміру довіри за допомогою опитувань суспільної думки.

У філософському знанні довіра розглядається як моральне поняття, в якому виражаються віра людини в добро, порядність, вірність, що проявляється насамперед у міжособистісних відносинах. Проте довіра інтерпретується як категорія моральна не тільки у філософському знанні. Так, наприклад, як моральну категорію довіру розглядає польський соціолог П. Штомпка, вбачав все-присутність довіри у міжлюдських відносинах та неможливість побудови тривалих суспільних відносин без певного ступеня довіри та відчуття загального сенсу.

Філософські інтерпретації соціальності, сутності та джерел узгодженої соціальної взаємодії по-різному тлумачаться в класичній та некласичній філософії. В рамках першої уможливлується обґрунтування філософії довіри, в рамках другої формуються контури філософії недовіри (або філософії підозри). В некласичних філософських інтерпретаціях соціальності змінюється ракурс осмислення онтологічних та гносеологічних підстав довіри. Актуалізуються питання достовірності людського досвіду та можливостей його смислового осягнення. Онтологічними засадами філософії недовіри стають підозра та брехня, трактовані як базові основи соціального буття, осмислення якого відбувається у термінах ілюзорності буття, прихованості справжніх намірів, недоступності дійсних підстав людського буття, його остаточної незрозумілості. Гносеологічний вимір філософії довіри фокусується навколо проблеми пізнання іншої людини як іншого суб'єкта, іншого буття, іншої культури. Ключовим постає питання підстав надійності та умов передбачуваності дій та вчинків іншої людини, зумовлюючи існування різних стратегій у соціальних взаємодіях, наприклад, «відкритості-закритості», «оптимістичності-песимістичності», «обережності-ризикованості».

Слід зазначити також про інший вимір проблеми довіри, звернений на осмислення кризи довіри в сучасному світі, а саме - на вразливість довіри, на співвідношенні раціональних та ірраціональних чинників довірчих взаємин.

Філософська рефлексія феномену довіри виявляє дві світоглядно-методологічні позиції: позитивно-оптимістичну, що передбачає осмислення довіри як ключової моральної цінності та важливого чинника дій та вчинків людини, спрямованих на благо. Довіра тут мислиться як аванс, як наділення інших тими ж самими чеснотами (взаємна довіра, порядність, чесність тощо). Ця позиція базується на альтруїстичному принципі. Друга - зважено-реалістична, яка враховує вразливість та різноманітні небезпеки довіри. Маркерами вразливості довіри постають принципова непередбачуваність намірів, можливість зловживання інтересами суб'єктів довіри, невизначеність поведінкових альтернатив у соціальних взаємодіях. На відміну від першої, ця позиція виявляє егоїстичний інтерес учасників взаємодій [4].

Особливе місце проблема довіри займає в економічних теоріях сучасності. Для соціальної взаємодії такі поняття як надійність, відданість, вірність є похідним від довіри й слугують вихідною основою та умовою існування суспільства та держави. Довіра впливає на мотивацію поведінки і виявляється у конкретних вчинках і діях індивідів. В ХХ ст. виникає багато нових напрямів економічної теорії і довіра починає розглядатися через призму економічної соціології, економічної психології та інституціональної економіки. Інституціональна економіка - напрям економічної теорії, який бере в основу аналізу не тільки економічні проблеми, але й пов'язує їх з проблемами соціальними, політичними, етичними, правовими тощо.

Так, неінституціоналізм, засновником якого вважають Р. Коуза, передбачає, що ситуація у економічному світі складна й неоднозначна, до того ж невизначена внаслідок неповноти

інформації та її асиметричного розподілу. Укладаючи угоду, сторони не поспішають відкривати один одному всю інформацію, яка їм доступна. За таких обставин у більше поінформованій стороні виникає спокуса скористатися своєю перевагою, а менш поінформованій стороні доведеться здійснити додаткові витрати (наприклад, на пошук додаткової інформації, розробку складніших контрактів і страхування угод). Проте з підвищенням рівня довіри в економічній системі, такі затрати будуть скорочуватись. У ситуації асиметричної інформації довіра виступає свого роду важливим чинником економічної активності.

Серед сучасних досліджень можна відмітити соціально-економічне вчення Ф. Фукуями, який вважає довіру ключовою характеристикою розвиненого людського суспільства, цінним економічним активом, потенційним джерелом добробуту і стабільності влади. Саме довіра визначає прогрес, вона діє на мікро-, мезо- та макрорівнях суспільного життя. про довіру було створено у рамках соціально-економічного вчення, проте й тут категорії моралі відіграють не останню роль. В цілому, розуміння довіри як економічної категорії розкривається через ключові тези: довіра мінімізує ризики і робить можливою співпрацю економічних агентів, довіра компенсує невизначеність і непередбаченість економічних відносин, довіра виступає як специфічний економічний ресурс, який визначає потенціал економічного зростання суспільства, країни.

В кожній культурі виникають і разом з тим її характеризують різні картини світу, серед яких релігійна, філософська, наукова картини світу тощо. З огляду на часовий вимір кожна культура виробляє ту чи іншу домінуючу картину світу. Слід зазначити, що сучасну соціокультурну ситуацію характеризує особливий менеджерський тип мислення і породжена ним картина світу. В цій (менеджерській) картині світу довіра розглядається як основний соціальний ресурс, що зміцнює суспільство та сприяє його безпечному розвитку на основі консенсусу з життєво-важливих питань та цінностей. При цьому довіра розглядається як поновлюваний соціальний ресурс, що актуально для тих країн, які відчувають гострий дефіцит довіри на сьогоднішній день і потребують його відновлення для вирішення соціальних проблем, оскільки суспільства з високим рівнем довіри здатні до стабільного розвитку та процвітання на відміну від тих, які відчувають дефіцит довіри.

Психологічний напрям у вивченні феномену довіри пов'язаний з дослідженням людської поведінки, в якій закріплюється позитивна або негативна реакція довіри, залежно від змісту дій та вчинків індивідів у процесі інтеракцій. Довіра існує у «внутрішньому просторі» особистості, виявляє себе «зовнішньо» у міжособистісній, міжгруповій взаємодії, пов'язуючи тим самим людину зі світом. Психологічний ракурс дослідження феномену довіри пов'язаний з акцентуванням уваги на тому, що довіра виступає важливою стороною спілкування та характеризується, по-перше, як установка, очікування, по-друге, як вибіркоче ставлення до іншої людини (є однією з важливих характеристик міжособистісних відносин), по-третє, як готовність людини приймати без критичного аналізу, «на віру» інформацію від іншої людини та її готовність давати іншій людині особистісно значиму інформацію, по-четверте, довіра пов'язана з почуттям особистої безпеки (моральної, фізичної тощо).

Соціологічна наука має свою історію дослідження довіри. Проте слід відмітити, що ще далеко не на всі питання дано відповіді та існує величезний простір дискусійних моментів, суперечливих точок зору, які є наслідком різних інтерпретацій як природи цього соціального явища, так і його трансформації у сучасну епоху. Американський соціолог А. Селігмен приходиться до висновку, що в сучасну епоху довіра регулює не лише сферу неформальних та приватних взаємовідносин, а й більш формальні, публічні та інституційні сфери, такі як державний устрій та економіка [4]. Своєрідним узагальненням досліджень довіри у ХХ столітті є робота П.Штомпки «Довіра: соціологічна теорія». Він вважає, що посилення уваги до проблеми довіри пов'язано з особливостями сучасного суспільства, ця проблема з'являється у випадку невизначеності майбутнього, у ситуації ризику, коли немає впевненості у повному контролі щодо майбутніх подій, узалежнених від людських дій. Довіра в цілому

виконує позитивну функцію для того, хто довіряє, для того, кому довіряють, для їх відносин, для групи, організацій та ширших спільнот.

У соціологічній науці виділяються два домінуючі підходи до інтерпретації феномену довіри. Традиціоналістський підхід характеризується тим, що розглядає довіру як продукт традиційного суспільства, заснований на принципі безумовної віри, тобто на почутті впевненості в іншій людині, її словах та діях. Підкреслюється ірраціональність довіри (невідрефлексоване «почуття віри» до іншого). Другий підхід характеризується розумінням довіри як продукту раціоналізації сучасного суспільства. Довіра - продукт раціональний, заснований на певному розрахунку, а не на почутті, як у першому випадку. Два типи довіри, заснованих на ірраціональному почутті віри та раціональному виборі, співіснують у сучасному суспільстві, високий ступінь невизначеності та ризикогенності якого породжує гостру потребу у довірі як потужному інтегруючому механізмі, що має потенціал соціальної кооперації та консолідації. Автори концепцій довіри Ніколас Луман, Адам Селігмен, наприклад, вважають, що довіра - феномен сучасного суспільства, в якому ризик та невизначеність сформували потребу в довірі як основі суспільної взаємодії.

Ще одним аспектом у дослідженні феномену довіри є культурологічний аспект. Його досить умовно можна відокремити від власне соціологічного, оскільки він логічно вплетений у систему соціологічного знання та соціологічних розробок теорії довіри. Так, П. Штомпка вважає, що довіра є важливим виміром політичної культури, а довіра до політики сприймається як відображення більшого клімату довіри, що панує в суспільстві та в цілому довіра стає необхідною умовою життєздатності суспільства. Довіра як культурне явище є важливим аспектом громадянського суспільства, є основою громадського капіталу. В цілому, довіра вважається важливим, хоч і прихованим, виміром культурного капіталу.

Феномен довіри включає широкий спектр не тільки «довірчих» відносин, а й відносин недовіри, з урахуванням багатозначності та багаторівневості даної понятійної дихотомії. Якщо цінність довіри засвідчується повсякденним досвідом і це ставлення переноситься в теорію, то з недовірою відбувається навпаки. Недовіра викликає у більшості індивідів цілком природну негативну реакцію, і це знаходить своє відображення в соціально-філософських, соціологічних, теоріях і концепціях, в яких цей феномен розглядається побіжно. Але недовіра може аналізуватися як самостійна константа соціального життя, а не лише як відхилення від ситуації довіри.

Недовіра є результатом взаємодії багатьох економічних, політичних, ідеологічних, культурних факторів. В цій якості вона може набувати найрізноманітніших історичних і культурних форм і навіть домінувати на певних історичних етапах у деяких соціальних системах. Подібно до того, як при вивченні проблеми історичної та соціальної пам'яті більш ефективно вивчати не тільки механізми та форми цієї пам'яті, скільки проблему соціального та історичного забування, так і у даному випадку увага до феномену недовіри дозволить краще зрозуміти феномен довіри.

Розуміння довіри як культурної норми уможливує розрізнення культури довіри та культури недовіри. Так, наприклад, за матеріалами проєкту «Великопольська спільна справа» зазначається, що культури розрізняються також і за критерієм довіри, з якою їхні члени ставляться до людей.

У культурах із високим рівнем довіри люди довірятимуть один одному та інститутам. У таких суспільствах важливу роль у політичному та економічному житті відіграють організації, підприємства та інститути, індивіди співпрацюють один з одним поза межами сім'ї та державних інститутів. Люди, виховані в такому суспільстві, покладаються не тільки на сім'ю, але на інші групи та установи: друзів і знайомих, сусідів, неурядові організації, релігійні об'єднання. У разі потреби люди можуть і вміють самоорганізовуватися. У таких суспільствах люди, швидше за все, довірятимуть один одному та інститутам, оскільки довіра є загальноприйнятою соціальною нормою. До країн із високим рівнем довіри належать скандинавські держави.

У культурах із низьким рівнем довіри організація суспільного життя спирається на родинні зв'язки або ініціюється державою. У таких суспільствах люди насамперед покладаються на свою сім'ю, оскільки вона є головною опорою, джерелом інформації, організатором проведення дозвілля [5].

Міждисциплінарний підхід до аналізу довіри уможливує співвіднесення в теоретичному плані основних ракурсів та аспектів довіри, виявлення діалектичного зв'язку довіри та недовіри, оскільки це сприятиме формуванню більш повного та адекватного дійсності знання про цей соціокультурний феномен. Подібний підхід дозволяє більш об'ємно та глибоко досліджувати як особливості історичного розвитку того чи іншого суспільства, тієї чи іншої країни, так і сам феномен соціальності.

7. Перспективи подальшого розвитку досліджень

Проблема довіри в соціальних відносинах, в соціальних взаємодіях не є новою ні для людства, ні для індивіда, проте вона залишається бути актуальною. Епоха глобалізації, в яку вступив сучасний світ актуалізує також і проблему безпеки в її індивідуально-особистістному та й соціальному вимірах. Соціокультурний досвід свідчить, що кризи є невід'ємною складовою історичного розвитку людства. Це зазвичай складні, драматичні, екстремальні періоди у співіснуванні людей, які ще можна назвати існуванням «на зламі» і вони потребують осмислення й оцінки. Філософська рефлексія ціннісної картини сучасності має бути спрямована на висвітлення феномену довіри, його зв'язку з безпекою, оскільки це стосується фундаментальних, базових засад людського існування. Особливого значення це набуває в умовах невизначеності і високих ризиків, в яких перебуває сучасне суспільство.

8. Висновки

Підсумовуючи зазначимо, що проблема довіри загострюється та набуває нового вигляду відповідно до ускладнення соціуму, коли збільшується ризик, посилюється рольова диференціація та поглиблюється соціальне розшарування.

Концепт довіри в сучасних теоретичних дослідженнях виявляється важливим для розуміння специфіки сучасного суспільства та тенденцій його розвитку. Довіра створює простір конструктивного діалогу між різними індивідами, соціальними групами, спільнотами.

Феномен довіри включає широкий спектр не тільки «довірчих» відносин, а й відносин недовіри, з урахуванням багатозначності та багаторівневості даної понятійної дихотомії. Важливо зазначити, що недовіра може аналізуватися не лише як відсутність довіри, а й як самостійна константа соціального життя. За аналогією з довірою недовіра може розглядатися як символічний еквівалентний обмін, під час якого виникає специфічний вид соціальності, що потребує нетрадиційних понять та принципів дослідження.

Міждисциплінарний підхід до аналізу феномену довіри сприятиме формуванню більш повного та адекватного дійсності знання про цей соціокультурний феномен. Подібний підхід дозволяє більш об'ємно і глибоко досліджувати феномен соціальності.

Список літератури:

- 1) Алексеева А.Ю. Концептуальные основы исследования феномена доверия: обзор основных подходов <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualnye-osnovy-issledovaniya-fenomena-doveriya-obzor-osnovnyh-podhodov>
- 2) Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. М.: Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
- 3) Додонова В.І. Довіра як предмет філософського дискурсу. <https://jphmm.donnu.edu.ua/article/view/3419>

4) Кожем'якіна О. Генеалогія феномена довіри: історико-філософський екскурс. Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. 2017. Випуск 19. С. 19–26. <file:///C:/Users/User/Desktop/21-22.pdf>

5) Культурные различия: доверие и недоверие <https://migranciwielkopolska.caritas.pl/uk/10-08-2020>

6) Леонова И.Ю. Доверие: понятие, виды и функции <https://cyberleninka.ru/article/n/doverie-ponyatie-vidy-i-funktsii>

7) Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории. СПб.: Наука, 2007. 648 с.

8) Макух О.Є. Довіра як атрибут громадянського суспільства: комунікативний аспект. <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/119054/113359>

9) Нападиста В. Г. Феномен довіри у соціогуманітарному дискурсі сучасної України. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. - 2016. - Вип. 1. - С. 207-222. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2016_1_13

10) Общество без доверия / Под редакцией Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. – Киев: Институт социологии НАН Украины, 2014. – 338с.

11) Селигмен А. Проблема доверия. М.: Идея-Пресс, 2002. 254 с.

12) Турчин Л. Є. Сутність поняття «довіра» як економічної категорії. Ефективна економіка № 5, 2012

13) Штомпка П. Доверие: социологическая теория // Социологическое обозрение. 2002. Т. 2. № 3. С. 56-67.

14) Франк С. Л. Духовные основы общества: В 2 кн. М.: Республика, 1992. 512 с. + 480 с. С. 222.

15) Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. М.: АСТ: ЗАО НПП «Ермак», 2008. 730с.

Trust as a social phenomenon

Tetiana Kurylenko

Department of Pedagogy and Psychology/Faculty of Pedagogy, V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv, Mykolaiv, Ukraine
ORCID 0000-0001-8082-2810

Annotation: In the article considered considers the peculiarities of understanding the phenomenon of trust in various fields of modern social and humanitarian knowledge. The phenomenon of trust as a complex socio-cultural phenomenon combines moral, economic, sociological, cultural, political, legal aspects. Comparing the main perspectives and aspects of trust, revealing the dialectical connection between trust and distrust will contribute to the formation of a more complete and adequate reality of knowledge about this socio-cultural phenomenon. It is noted that the problem of trust is relevant in view of the study of the specifics of modern society, trends in its development and socio-cultural situation.

Keywords: trust, distrust, morality, society, culture, values.
